

Pārdomas par dažiem vēsturiskiem putnu novērojumiem

RUSLANS MATROZIS,
matruslv@inbox.lv

Kopš 18. gadsimta beigām informācija par savvaļas putniem mūsdienu Latvijas teritorijā tiek intensīvi uzkrāta un analizēta. Vairāki simti cilvēku ar dažādu pieredzi un zināšanām sugu noteikšanā ir atstājuši publicētas liecības par mūsu putniem, tāpēc šiem datiem ir atšķirīga ticamības pakāpe.

Vislielākā putnu vērotāju interese tradicionāli ir par retumiem un netipiskiem gadījumiem. Tiem tiek izvirzītas paaugstinātas prasības katra šāda novērojuma atbilstošai dokumentēšanai (iegūt putna eksemplāru, sniegt detalizētu aprakstu, foto, video vai audioierakstu). No 1978. līdz 2003. gadam Latvijā darbojās speciālistu grupa, kas apvienojās Latvijas Ornitofaunistikas komisijas paspārnē, lai izvērtētu reto putnu novērojumus, balstoties uz iesniegtajiem ziņojumiem pēc apstiprināta sugu saraksta. Vēlākajos gados, parādoties un attīstoties digitālajai fototehnikai, lielākā daļa no reto putnu novērojumiem tika fiksēta ar attēlu palīdzību. Tas ievērojami atviegloja iespējas pierādīt un apstiprināt katru šādu gadījumu. Kopš 2008. gada reto putnu novērojumi lielākoties tiek ziņoti portālā Dabasdati.lv un visiem interesentiem ir iespēja komentēt un arī izteikt šaubas par sugas/pasugas noteikšanas pareizību vai statusa atbilstību. Savukārt vēsturiskajiem novērojumiem šādas pārbaudes netika veiktas pilnā apmērā, kaut gan pēdējās desmitgadēs žurnālā “Putni dabā” publicēti vairāki analitiski raksti, kuros, balstoties uz publicētajiem aprakstiem, loģiku un pieredzi, izvērtēti vairāki apšaubāmi reto putnu novērojumi un izteikts argumentēts viedoklis par vajadzību pārskatīt

to teritoriālo vai ligzdošanas statusu (Strazds 2007a, 2007b; Matrozis 2013, 2014, 2019, 2022). Šajā pārskatā vēlos izteikt savas domas par vēl dažiem vēsturiskiem novērojumiem, par kuriem veicu ornitoloģiskās literatūras revīziju, jo laika gaitā tie bija pretrunīgi novērtēti vai sugas noteikšanas precizitāte tika apšaubīta.

Svītrainās pūces ligzdošana 19. gs.

Mūsdienās svītrainās pūces *Surnia ulula* ligzdošanas areāla dienvidu mala atrodas Somijas centrālajā daļā, apmēram 520 km no Latvijas (Keller *et al.* 2020). Vēsturiskajā literatūrā atrodamas ziņas par vai-

Svītrainās pūces *Surnia ulula* attēls pirmajā putnu noteicējā latviešu valodā (Lowis 1893).

rākiem svītrainās pūces ligzdošanas gadījumiem Latvijas teritorijā, tāpēc izskatišu šos avotus detalizēti.

Pirmā novērojuma autors ir aktīvs putnu vērotājs Oskars fon Lēviss (*Oscar von Löwis*, 1838–1899), kurš vairākos rakstos publicējis fragmentāras ziņas par vienu ligzdošanas gadījumu (Löwis 1883, 1888, 1893, 1898). Šo ziņu apkopojums ir šāds: ap 1858. gadu (1888. gada publikācijā norādīts laiks – ap 30 gadiem atpakaļ) Paipē (*Paips*/Paipes pusmuiža Rūjienas apkārtnē) svītrains pūču pāris ligzdoja un veiksmīgi izperēja mazuļus, no kuriem divus vai trīs fon Lēvisa tēvocis fon Engelhardt (*von Engelhardt*) kādā augusta vakarā pilnmēness gaismā nošāva. Informācija bija balstīta uz autora radnieka (kas, domājams, dzīvoja šajā pusmuižā) mutiskām ziņām, kuras autors ieguva krietni vēlāk, starp 1883. un 1888. gadu (1883. gada publikācijā autors raksta, ka pats ligzdošanu nav novērojis, bet Paipes gadījumu vispār nemin).

Otrais novērojums ir O. fon Lēvisa publicēta ziņa par svītrainās pūces divu olu dējumu, kas no “Līvzemes” atsūtīts Tērbatas universitātes Zooloģijas muzejam (Löwis 1883). Citu, precīzāku ziņu par vietu un laiku nav, bet, ņemot vērā “Līvzemes” teritoriālo iedalījumu (daļu no tā aizņēma Igaunijas dienvidu daļa), šo novērojumu nevar attiecināt tieši uz mūsu Vidzemes teritoriju.

Trešais novērojums minēts aktīva putnu kolekcionāra Haralda fon Loudona (*Harald von Loudon*, 1876–1959) publicētajā pārskatā par Austrumprovincu¹ ligzdošajiem putniem; tajā pie svītrainās pūces norādīts: “Atradu tikai vienu ligzdu” (Loudon 1895). Viņš putnu olas skolas un savai kolekcijai vācis galvenokārt savas dzīvesvietas Ķeizu

muižas (Gute Keyesen) apkaimē no 1890. līdz 1895. gadam, un tas netiešā veidā norāda uz vietu un laika periodu. Jāatzīmē, ka abas ligzdošanas vietas – Ķeizu muiža un Paipes pusmuiža – atrodas vienā rajonā, tikai 23 km attālumā.

Vēl publicēts netiešs novērojums par iespējamu ligzdošanu – par 1881. gada augustā nomedītu vienu eksemplāru (bez konkrēta datuma norādes) vietā ar vācu nosaukumu “Lindenruh” (tā sauca vairākas vietas, piemēram, Bieriņu muižu un Liepmuižu), kuru Rīgas Dabaspētnieku biedrībai nodeva H. Karlails (*H. Carlile*; Schweder 1894).

Kas ir zināms par ligzdošanu mūsdienu Igaunijas teritorijā? Tērbatas universitātes Zooloģijas muzeja taksidekmists Valerians Rusovs (*Valerian Russow*, 1842–1879) atzīmējis, ka “Līvzemē” šo sugu medija visu gadu (Russow 1880), bet 20. gs. vidū igauņu ornitologs Ēriks Kumari (*Erik Kumari*, 1912–1984) norādījis, ka vēl 19. gs. svītrainā pūce regulāri ligzdoja, kaut gan ir maz dokumentētu novērojumu (Kumari 1954, 1958). Iepriekš norādītie fakti ļauj pamatoti apstiprināt minētos svītrainās pūces ligzdošanas gadījumus ziemeļu Vidzemes reģionā vismaz periodā no 1858. līdz 1895. gadam, kad vismaz Rūjienas apkārtnē pastāvēja neliela populācija sugas ligzdošanas areāla dienvidu malas robežā. Svītrainā pūce tomēr ir samērā viegli nosakāma vizuāli dabā un regulāri bija sastopama ārpus ligzdošanas sezonas, un tas samazina iespējas kļūdīties noteikšanā. Vēlāk, 20. gadsimta pirmajās desmitgadēs, publicētu ziņu par ligzdošanu Vidzemē vairs nav, tikai norādes par sastopamību aukstākajos gada mēnešos no oktobra līdz martam. Pats H. fon Loudons pārskatā par Igaunijas, Līvzemes un Kurzemes putniem pie svītrainās pūces atzīmējis šādu statusu Vidzemē: parasti sastopama migrācijas periodos un ziemā (bet ārkārtējos gadījumos), savukārt tabulā norādīta sastopamība visos gada mēnešos (Loudon 1909).

Bikšaino klijānu *Buteo lagopus* attēli vienā no labākajām grāmatām par dienas plēsīgajiem putniem, kura izdota 20. gs. sākumā (Hennicke 1903).

Bikšainā klijāna ligzdošana 19. gs.

Bikšainais klijāns *Buteo lagopus* Latvijā katru gadu sastopams ārpus ligzdošanas sezonas – no septembra līdz maijam, bet ļoti retos gadījumos atsevišķi īpatņi (galvenokārt otrajā dzīves gadā) novēroti ligzdošanas sezonā (jūnijā). Mūsdienās sugas tuvākās ligzdošanas vietas atrodas Somijā, apmēram 500 km uz ziemeļiem no Latvijas ziemeļu robežas (Keller u. c. 2020). Ornitoloģiskajā literatūrā ir ziņas par šīs sugas ligzdošanu mūsdienu Latvijas teritorijā 19. gs.

Pirmais ziņojums nāk no V. Rusova (Russow 1880), kurš atzīmējis, ka bikšainais klijāns Austrumprovincēs neligzdo, bet ziņojumā turpmāk atsevišķi piezīmējis: viens no izņēmuma gadījumiem bija ligzdas atrašana, kuru virsmežzinis Friče (*Fritsche*) ar olām saņēma no Olaines mežniecības netālu no Rīgas, un viena ola no dējuma atrodas Rīgas Dabaszinātnieku biedrības kolekcijā. Par pieminēto virsmežzini man neizdevās atrast biogrāfisku informāciju, vien zināms, ka viņš no 1868. gada bija Rīgas Dabaspētnieku biedrības biedrs. Tādējādi par virsmežziņa zināšanām putnu noteikšanā trūkst datu, nav zināms arī konkrēts laiks, kad pieminētā ola ievākta, turklāt pēc teksta var secināt, ka viņš saņēmis šo dējumu no nezināma ievācēja. Līdz mūsdienām ola nav saglabājusies, bet, pārbaudot abu

¹ Krievijas impērijas Austrumprovincēs (Ostseeprovinzen) ir vienots vācu apzīmējums trim Baltijas guberņām – Kurzemei, Vidzemei un Igaunijai –, kuras kompakti apdzīvoja vācbaltu iedzīvotāji. Šādas teritoriālas vienības pastāvēja no 1721./1795. līdz 1917./1918. gadam.

klīšanu sugu olu izmērus un krāsu variācijas (pēc Makatsch 1974), var konstatēt, ka abas sugas pēc šādiem kritērijiem droši atšķirt nevar.

Ziņas par otru novērojumu divos rakstos publicējis Oskars fon Lēviss (Lowis 1888, 1898), aprakstot, ka Lubu muižā (Lubbenhof) Trikātas apkārtnē 1870. gadu vidū pie ligzdas tika nošauts pieaugušais putns, bet otrs izaudzināja mazuļus, tos veiksmīgi turpinot barot. Arī šajā avotā nav ziņas par konkrētu personu, kura noteikusi šo sugu; var secināt, ka ziņa pirmo reizi publicēta vairāk nekā desmit gadus pēc notikuma, bez konkrēta gada norādes un bez sīkāka sugas apraksta. Acīmredzot tas bija kāda mednieka stāsts O. fon Lēvisam, kurš ziņu par šo nepārbaudīto novērojumu publicēja.

Vēl par vienas ligzdas atrašanu Keižos 1891. gadā savā rakstā īsi norādījis H. fon Loudons (Loudon 1895), kuram novērojuma laikā bija 15 gadi un tikai viena gada pieredze putnu novērošanā. 1909. gadā šis pats autors pārskatā par visu putnu sastopamību trijās Austrumprovinču guberņās atzīmēja sugas ligzdošanu pat visās trijās (Loudon 1909).

Manuprāt, norādītie fakti par bikšainā klīšana ligzdošanas gadījumiem satur maz pārbaudāmas informācijas, un nevar noraidīt iespēju, ka suga nav bijusi pareizi noteikta. Iespējams, piemēram, ka pie ligzdām novēroti/nošauti pusalbīni peļu klījāni, kādi mūsdienās sastopami samērā regulāri. Vēl vairāk šaubas palielina ziņas no kaimiņu zemēm – gan Igaunijā (Leibak, Lilleleht, Veromann 1994), gan Pleskavas apgabalā Krievijā (Зарудный 1910) šī suga faunas pārskatos atzīmēta vien kā sastopama migrācijas un ziemas periodos.

Kukaiņu piekūna ligzdošana 19.–20. gs.

Mūsdienās Latvijā kukaiņu piekūnu *Falco vespertinus* var katru gadu novērot pavasara un it īpaši rudens migrāciju periodos, galvenokārt maijā un augustā–septembrī, bet literatūrā ir publicētas pretrunīgi

vērtētas ziņas par šīs sugas ligzdošanas gadījumiem.

Pirmajā avotā minēts ligzdošanas gadījums pie Kerdes ciema (Kardis/Kārdi, mūsdienu Igaunijā), kas teritoriāli neattiecas uz Latviju, bet citēts vairākās publikācijās, tāpēc īsi aprakstišu svarīgāko. Aleksandrs fon Bunge (*Alexander von Bunge*, 1803–1890) bija atradis ligzdojošu putnu pāri Kerdē (Russow 1880). Lai iegūtu vairāk informācijas par šo gadījumu, vācbaltu putnu pētnieks Nikolajs fon Tranzē (*Nikolai von Transehe*, 1886–1969) 1960. gadā uzrakstīja V. fon Štackelbergam (*W. von Stackelberg*), kuram kādreiz piederēja muiža šajā ciemā. Tas atbildēja, ka nekad nav dzirdējis par šīs sugas ligzdošanu Baltijas valstīs, arī atzīmēja, ka viņa tēvocis Aleksandrs fon Bunge ir bijis labs mednieks, bet, viņaprāt, ne pārāk labs ornitologs. Kerdes apkārtnē ligz-

doja gan purva piekūni, gan bezdelīgu piekūni, kurus A. fon Bunge varēja sajaukt ar šo sugu (Transehe 1965).

Nākamo gadījumu apraksta pats N. fon Tranzē tajā pašā grāmatā par Latvijas putniem: pēc Alfrēda Valtera (*Alfred Walter*, 1860–1890) pierakstiem² – Frīdrihs Valters (*Johann*

² Par Alfrēdu Valteru ir zināms, ka viņš dzimis 14.04.1860. Valmieras mācītāja ģimenē, jaunības gados veicis putnu novērojumus dzimtās vietas apkārtnē. No 1880. līdz 1884. g. mācījies dabaszinības Jēnas universitātē (Vācija), bet vēlāk studijas turpinājis Tērbatas universitātē, kur 1885. gadā ieguvis maģistra grādu zooloģijā. Studiju gados (1883. g.) veicis putnu novērojumus Helgolandes putnu stacijā (Vogelwarte Helgoland), bet 1886. gadā no februāra līdz augustam kā putnu preparators piedalījies Gustava Rades (Gustav Radde, 1831–1903) vadītā ekspedīcijā uz Transkaspiju (mūsdienās Turkmēnistāna); ekspedīcijas laikā iegūtie rezultāti publicēti apjomīgā publikācijā (Radde, Walter 1889). 1889. gadā no februāra līdz oktobrim piedalījies ekspedīcijā uz Špicbergenu, bet īsi pēc tam – 02.02.1890. miris Jēnā. Pats A. Valters savus novērojumus par Latvijas teritorijā novērotajiem putniem nav paspējis publicēt, bet Nikolajs fon Tranzē Helgolandes stacijas bibliotēkā V. Rusova grāmatā (Russow 1880) ir atradis A. Valtera pierakstus rokkrastā par putniem, kurus viņš veicis Latvijā laikā no 1870. līdz 1880. gadam (Transehe 1965).

Kukaiņu piekūna *Falco vespertinus* mātītes zīmējums no grāmatas par Kurzemes putniem (Beseke 1821).

Friedrich Walter, 1850–1905)³ purvā pie Strenčiem bija atradis 2–3 ligzdojošus putnu pārus. Līdzīgi kā pirmajā gadījumā, pats Tranzē šo novērojumu saista ar divām citām purvos mītošajām piekūnu sugām – purva vai bezdelīgu. Vēl divi gadījumi ir publicēti Rīgas Dabaspētnieku biedrības darbības pārskatā (Anonymous 1939): “Virsmežzinis Herberts Brutāns (*Herbert Brüt-tan*, 1887–1943) kukaiņu piekūnu pāri nošāvis 22.04.1936. mežā pie Talsiem⁴ un uzdāvinājis biedrības muzejam, uzskatot, ka līdz ar to ir nepārprotami pierādīta ligzdošana. Vēl pirms (Pirmā pasaules) kara tas bija ligzdojošais putns tīrelī (*Tirel-moor*), ne rets ligzdojošais putns, arī kara gados Vecgulbenē.”

Vēl vienu potenciālu ligzdošanas gadījumu divās publikācijās aprakstījis Dabas muzeja ornitologs Igors Stolbovs (1912–1995): veicot putnu uzskaites Greblukalnā (Ludzas rajonā) periodā no 17.05.1978. līdz 20.05.1978., priežu mežā regulāri novērots kukaiņu piekūnu pāris, bet ligzda nebija atrasta (Stolbovs 1981a, 1981b).

Attiecībā uz šiem gadījumiem varētu secināt: kukaiņu piekūnu pavasara migrācijas periods sākas ar aprīļa beigām un turpinās līdz maija vidum, tā ka pāru novērojumus šajā periodā nevar droši attiecināt uz ligzdotājiem, bet ligzdojošo pāru novērojumi purvos raisa šaubas par piekūna sugu pareizu noteikšanu. Tāpēc pagaidām Latvijā nav pārliecinoši dokumentāli pierādītu šīs sugas ligzdošanas gadījumu.

Publikācijās par kaimiņu zemēm kukaiņu piekūna statuss raksturots šādi: reti ligzdojošs putns Pleskavas guberņā 19./20. gs. mijā (Зарудный 1910) un neregulāri ligzdojošs putns

Igaunijā no 18. līdz 20. gs. (Leibak, Lilleleht, Veromann 1994). Tas pieļauj kukaiņu piekūna ligzdošanas varbūtību arī Latvijā, bet, izanalizējot iepriekš aprakstītos gadījumus, tie nemaz nepārlicina par pierādītu ligzdošanu. Jāatzīmē, ka šai sugai raksturīgas regulāras populācijas invāzijas (ievērojams skaita pieaugums), kuru laikā šie piekūni var īslaicīgi ligzdot ārpus regulārā ligzdošanas areāla. Piemēram, 1970. gadā trīs pāri ligzdoja vienā rajonā Igaunijā (Leibak, Lilleleht, Veromann 1994). Arī 21. gs. Latvijā ir zināmi 1–2 kukaiņu piekūnu novērojumi jūnijā un jūlijā, bet pagaidām bez pierādītas ligzdošanas.

Par ziemeļu sullas novērojumiem 1958. gadā

1960. gadā publicēts Aleksandra Šulca (1911–1987) īss apraksts par Latvijas faunai jaunu putnu sugu – ziemeļu sulu *Morus bassanus* (Šulcs 1960). Autors pēc pamatinteresēm bija tauriņu pētnieks, ilgus gadus (1951–1969) strādājis Latvijas PSR Dabas muzejā. Publicētais apraksts ir šāds: “*Pirmās ziņas par šo putnu Latvijā man sniedza Kārlis Grigulis: “1958. gada 17. augustā saulainā pēcpusdienā Lielvārdē apmēram 300 metru augstumā novēroju tālskati lielu baltu putnu ar melniem spārnu galiem, kādu redzēju Latvijā pirmo reizi. Tas nebija nekas cits kā Sula bossana.”*” Tālāk autors turpina stāstu par savu novērojumu: “*Liels bija mans pārsteigums, kad dažas dienas vēlāk, 25. augustā pēcpusdienā, novēroju šo pašu putnu sugu arī Rīgā, Purvciemā. Zemu, apmēram 20 metru augstumā, gandrīz tikai planējošā lidojumā putns ilgu laiku riņķoja virs kāda nama. Putna skaistais lidojums saistīja visu iedzīvotāju uzmanību. Pēc apmēram 15 minūšu ilgas riņķošanas putns nozuda Hausmaņa purva virzienā. Tā kā 1958. gada pavasarī Dabas muzejs saņēma vairākus šīs sugas eksemplārus no Atlantijas zvejniekiem, 25. augustā novēroto putnu bija viegli identificēt.*”

Publicētais teksts ir visai īss un satur pārāk maz informācijas, lai abus

novērojumus varētu pārliecinoši apstiprināt. Šaubas izraisa gan novērošanas vietas iekšzemē (attiecīgi 58 un 14 km no tuvākās jūras piekrastes; ziemeļu sullas visai retos gadījumos novērotas iekšzemē), gan putna uzvedība (15 minūšu riņķošana uz vietas nav raksturīga šim jūras putnam), gan novērošanas apstākļi (abos gadījumos pēcpusdienas, pirmajā gadījumā putns lidojis 300 metru augstumā, otrajā – ap 20 metriem), gan fenoloģija – augusts (visai retos gadījumos ziemeļu sullas novērotas Baltijas jūras baseinā šajā mēnesī). Abiem novērotājiem nebija pieredzes šīs sugas novērošanā dabā, turklāt K. Grigulim novērošanas brīdī bija 74 gadi, bet attālums (300 metru augstumā) un laika apstākļi (saulaina diena) varēja ietekmēt novērojuma kvalitāti. Pēc manām domām, abi kungi novērojuši vai nu sudrabkaijas, kurām spārnu apakšā ir melni gali, vai baltos stārķus raksturīgajā šīs sugas rudens migrācijas sezonā – augustā, varbūt jaunos putnus ar netipisku vai sasmērētu spārnu apspalvojumu no apakšpuses. Manuprāt, abu novērojumu apraksts un pat teorētiska iespēja, ka divi novērotāji redzējuši vienu un to pašu putnu divās dažādās vietās, ir pārāk nepārlicinoši, lai tos varētu ar laika distanci apstiprināt kā ziemeļu sullas novērojumus.

Par reņģu kaijas masveida ziemošanu 20. gs.

Reņģu kaijas Baltijas pasuga (*Larus fuscus fuscus*) ligzdo Igaunijā un Somijā, kā arī Krievijas ziemeļu reģionos, bet ziemo Austrumu Āfrikas valstīs (Somālijā, Kenijā u. c.; Olsen, Larsson, 2004), kas atrodas vairāk nekā 6000 km no Latvijas. Ornitoloģiskajā literatūrā ir ziņas par šīs sugas ziemošanas gadījumiem arī Latvijā: 1929. gada pārskatā par putniem Austrumbaltijā ir atzīmēts, ka ziemas laikā reņģu kaija Kurzemē sastopama “ļoti bieži”, bet Vidzemē un Latgalē “diezgan reti” (melnspārnu kaija ziemā sastopama “reti” un tikai Kurzemē; Grosse, Transehe 1929), bet 1949. gadā pārskatā par Latvijas putniem norādīts, ka

³ Nikolajs fon Tranzē par šo cilvēku raksta: F. Valteru pieminējis gan Alfrēds Valters, gan Harijs Valters, cik es esmu varējis noskaidrot – Johans Frīdrihs Valters (1850–1905), kas bija Dr. med., lauku ārsts un zemnieks (Transehe 1965).

⁴ Latvijas Nacionālā dabas muzeja ornitologs Dmitrijs Boiko apstiprināja, ka šie abi putni mūsdienās tiek izstādīti ekspozīcijā “Latvijas putni”, bet, norādot citu iegūšanas vietu – Jaunlutriņu pagastu Saldus rajonā, kas atrodas krietni uz dienvidiem no Talsiem.

reņģu kaijas ir reti ziemojoša suga Latgalē (Тауриныйш, Вилкс 1949), vēlāk pēdējo apgalvojumu apšaubīja (Виксне 1983).

Nākamie konkrētie novērojumi minēti, uzsākot ziemojošo ūdensputnu uzskaites 1960./1961. g. ziemas sezonā, kad sākumā visi ar ūdeņiem saistīti putni tika skaitīti tikai divās vietās – Ķīsezerā pie Rīgas TEC un 13 km garajā Daugavas posmā lejpus no Ķeguma HES, kur saimnieciskās darbības rezultātā izveidojas neaizsalstoši ūdens laukumi, bet neregulāri šādas uzskaites veiktas arī citur. Pirmajās divās sezonās uzskaites veiktas ik pēc divām nedēļām piecu mēnešu garumā (no oktobra beigām līdz 1. aprīlim). Publicētajā pirmo divu ziemas sezonu uzskaišu rezultātu apkopojumā norādītas ziņas par 26 sugām, tai skaitā par reņģu kaiju, kura novērota Ķeguma HES apkārtnē un gar Rīgas jūras līci, bez skaita norādes (Виксне 1963). Kopš 1967. gada janvāra Latvijā regulāri (ar deviņu gadu pārtraukumu, no 1975. līdz 1983. g.) notiek Starptautiskās ziemojošo putnu uzskaites, kurās ar dažādu intensitāti skaitītas arī kaijas. Piemēram, 1993. gadā Latvijas piekrastē uzskaitītas 64 reņģu kaijas četrās vietās (Stīpniece 1993), bet 1994. gadā – 191 reņģu kaija 12 vietās (Stīpniece 1994). Vēl 20. gs. 80. gados norisinājās Latvijas ziemojošo putnu atlanta datu vākšanas darbi. Šos materiālus savam diplomdarbam izmantoja Gundars Vāverinš, novērtējot reņģu kaiju ziemojošo populāciju (pēc datiem no astoņām ziemas sezonām, 1982/1983–1989/1990) – no 200 līdz 2000 īpatņiem (Vāverinš 1992). Līdzīgs skaits divus gadus vēlāk norādīts arī apkopojumā par Latvijas putnu populācijām – no 100 līdz 2000 īpatņiem (Strazds, Priednieks, Vāverinš 1994).

Balstoties uz savu pieredzi kaiju noteikšanā lauka apstākļos, kā arī pēc sarunām ar pieredzējušo ornitologu Juri Lipsbergu (1939–2020), kurš aktīvi skaitīja ziemojošos putnus 20. gs. 60.–80. gados, esmu pārliecināts, ka lielākā daļa no reņģu kaiju

novērojumiem ziemas mēnešos ir kļūdas sugas noteikšanā, un tam ir vairāki iemesli. Līdz pat 90. gadiem kaiju (īpaši jauno putnu) noteikšanai pietrūka labu noteicēju, jo Latvijā vien 60. gados parādījās pirmie kompaktie noteicēji ar sugu zīmējumiem, kurus varēja izmantot lauka apstākļos – Rīgas ārzemju grāmatu veikalā “Globuss” varēja iegādāties Leipciģā izdotu Volkfanga Makača (*Wolfgang Makatsch*, 1906–1983) sastādītu Eiropas putnu noteicēju (Makatsch 1966; pirmais izdevums 1966. gadā, pēdējais vismaz 2010. gadā), bet dažiem mūsu ornitologiem izdevās no ārzemju kolēģiem iegūt amerikāņu ornitologa Rodžera Petersona (*Roger Tory Peterson*, 1908–1996) Eiropas putnu noteicēju, kas tika izdots rietumvalstīs (līdz mums nonākuši Vācijas Federatīvajā Republikā izdotie noteicēji vācu valodā, piemēram, Peterson, Mountfort, Hollom 1959)⁵. Putnu zīmējumi no abiem šiem noteicējiem tika izmantoti arī Latvijas putnu noteicēja sastādīšanai (Baumanis, Blūms 1969, 1972). Pēc zīmējumiem šajos noteicējos nav iespējams droši noteikt reņģu kaijas jaunos putnus (1–2 dzīves gadā), savukārt pieaugušo putnu noteikšanai bija jāredz kaija tuvumā, bet pietrūka jaudīgas optikas – speciālu putnu vērošanai domātu teleskopu, kuri mūsu ornitologiem parādījušies vien 90. gados. Vēl 20. gadsimta otrajā pusē tika uzskatīts, ka reņģu kaija sastopama biežāk par melnspārnu kaiju. Tas varēja būt arī abu sugu populāciju svārstību rezultāts, turklāt mūsu ornitologi novērojumus veica lielākoties iekšzemē, mazāk jūras piekrastē. Iekšzemē reņģu kaija tiešām ir biežāk sastopama, jo uz ziemošanas vietām pārlido virs sauszemes, bet melnspārnu kaijas novērotas lielākoties jūrmalā vai Daugavas baseinā līdz Ķeguma HES ziemas mēnešos. Jāatgādina, ka posmā no Mērsraga līdz Nidai (307 km jeb 62 % no mūsu jūras piekrastes) visus padomju gadus bija pierobežas režīms, kurā

varēja uzturēties ar atļaujām un tikai noteiktās vietās, un tas ievērojami ierobežoja mūsu putnotājiem iespējas dabas apstākļos novērot un salīdzināt abas sugas un iemācīties tās atšķirt. Tādējādi šie faktori veicināja mītu par reņģu kaijas biežāku sastopamību, salīdzinot ar izskatā līdzīgo melnspārnu kaiju⁶, arī ziemas mēnešos.

Pats labi atceros, cik grūti bija saprast, kā pareizi noteikt reņģu kaijas (īpaši jaunos putnus) putnošanas ekskursijās 90. gadu sākumā, izmantojot vien Makača un Baumaņa/Blūma noteicējus, turklāt novērojot kaijas binoklī ar 8× palielinājumu. Tādēļ pierakstos atzīmētās “reņģu kaijas” no novērojumiem jūrmalā lielākoties nācās svītrot un pārdēvēt par nenoteiktām kaijām. Tikai 1993. gadā no ornitologa Jāņa Baumaņa (1940–2006) dabūju nokopēt kādu angļu noteicēju, kurā bija detalizēti reņģu un citu kaiju jauno putnu zīmējumi. Vēlāk rokās nonāca arī specializēts kaiju noteicējs (Grant 1986). Tikai tad, pievēršot uzmanību reņģu kaijas jauno putnu noteikšanai un rūpīgākai citu novērojumu novērtēšanai, izrādījās, ka reņģu kaijas ziemas mēnešos Latvijā sastopamas ļoti reti. Līdzīgs statuss atzīmēts arī Igaunijā, kur ziemā novēroja vien vientuļus putnus, pārsvarā neaizsalstošajā jūrā (Leibak, Lielleht, Veromann 1994). Jāatzīmē, ka, pēc Agra Celmiņa (putni.lv) apkopotās informācijas, periodā no 1993. līdz 2021. gadam ir zināmi tikai 22 droši šīs sugas (triju pasugu) 1–2 īpatņu novērošanas gadījumi Latvijā ziemas mēnešos, no tiem 68 % novēroti decembrī; tie varēja būt aizkavējušies migranti vai slimi putni, kuri ievērojami atpalikuši. Šie novērojumi atspoguļo reālo reņģu kaijas sastopamību Latvijā ziemas mēnešos, un līdz ar to iepriekš publicētie šīs sugas bariņu novērojumi šajā gadalaikā ir stipri apšaubāmi.

⁵ Konkrēto noteicēju 1960. gadā mūsu ornitologs Ģirts Kasparsons (1933–2015) kā dāvanu saņēmis no trimdā (Vācijas Federatīvajā Republikā) dzīvojošā vācbaltu ornitologa Nikolaja fon Tranzē; par to liecina viņa dāvinājuma paraksts un gads šajā grāmatā. Šis noteicējs mūsdienās glabājas R. Matroža bibliotēkā.

⁶ Līdzīgu mītu par vienas (pēc izskata līdzīgas) sugas biežāku sastopamību nekā citu var attiecināt arī uz zaļās un pelēkās dzilnas statusu. Tas ievērojami apgrūtināja abu sugu novērojumu analīzi, kurus savāca abu ligzdojošo putnu atlantu laikos 20. gs. 80. gados. Mūsdienās abas sugas vairāk tiek jauktas vienas sugas “dominējošā” ķermeņa krāsas nosaukuma dēļ.

Literatūra

- Anonymous 1939. 1372. ordentliche Generalversammlung am 2. November 1936. *Korrespondenzblatt des Naturforschender Vereins zu Riga* 63: 5.
- Baumanis J., Blūms P. 1969. Latvijas putni. Rīga: Liesma, 180 lpp.
- Baumanis J., Blūms P. 1972. Latvijas putni. 2. izdevums. Rīga: Liesma, 180 lpp.
- Beseke J. M. G. 1821. Beytrag zur Naturgeschichte der Vögel Kurlands. 2. Auflage. Berlin: Christian Gottfried Schöne, 92 S.
- Grant P. J. 1986. Gulls, a guide to identification. 2nd edition. Calton: T. & A. D. Poyser, 352 pp.
- Grosse A., Transehe N. 1929. Austrumbaltijas mugurkaulaino saraksts. Rīgas Dabaspētnieku biedrības darbi 18, 75 lpp.
- Hennicke C. R. 1903. Die Raubvögel Mitteleuropas. Gera-Untermhaus: Verlag von Fr. Eugen Köhler, 230 S.
- Keller V., Herrando S., Voříšek P. et al. 2020. European Breeding Bird Atlas 2: Distribution, Abundance and Change. Barcelona: European Bird Census Council & Lynx Edicions, 967 pp.
- Kumari E. 1954. Eesti NSV linnud. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 414 pp.
- Kumari E. 1958. Ida-Baltikumi linnustiku leviku koige uuemaagege dünaamika pohijooni. *Ornitoloogiline kogumik* 1: 7–20.
- Leibak E., Lilleleht V., Veromann H. 1994. Birds in Estonia. Status, distribution and numbers. Tallinn: Estonian Academy Publishers, 287 pp.
- Loudon H. 1895. Die Brutvogel der Ostseeprovinzen. *Korrespondenzblatt des Naturforschender Vereins zu Riga* 38: 45–54.
- Loudon H. 1909. Vorläufiges Verzeichnis der Vögel der russischen Ostseeprovinzen Estland, Livland und Kurland. *Ежегодник Зоологического Музея Императорской Академии Наук* 14: 192–222.
- Löwis O. 1883. Livland's Eulen, wildlebende Huhnerarten und Watvogel. *Der Zoologische Garten* 24(4): 113–122.
- Löwis O. 1888. Die Baltischen Raubvogel. *Baltische Monatsschrift* 35(3): 527–556, 689–717.
- Löwis O. 1893. Ievērojamākie Baltijas putni. Rīga: Ernsts Plates, 166 lpp.
- Löwis O. 1898. Diebe und Rauber in der Baltischen Vogelwelt. Rīga: J. Deubner, 158 S.
- Makatsch W. 1966. Wir Bestimmen die Vögel Europas. 1. Auflage. Leipzig: Neumann Verlag, 508 S.
- Makatsch W. 1974. Die Eier der Vögel Europas. Band 1. Neumann Verlag, 468 S.
- Matrozis R. 2013. Pārdomas par tievknābja kuitālas novērojumu Latvijā 1926. gadā. *Putni dabā* 2013/2: 28–29.
- Matrozis R. 2014. Par melngalvas stērstes statusu Latvijā. *Putni dabā* 2014/2: 36–37.
- Matrozis R. 2019. Par sārtā flaminga statusu Latvijā. *Putni dabā* 84: 28–32.
- Matrozis R. 2022. Par gulbju ligzdošanu Latvijas teritorijā 18. –19. gadsimtā: avotu analīze un interpretācija. *Putni dabā* 90: 24–27.
- Olsen K. M., Larsson H. 2004. Gulls of North America, Europe, and Asia. Princeton University Press, 608 pp.
- Peterson R., Mountfort G., Hollom P. 1959. Die Vögel Europas. 3. Auflage. Hamburg und Berlin: Verlag Paul Parey, 376 S.
- Radde G., Walter A. 1890. Die Vögel Transcaspiens. *Ornis* 5: 1–279.
- Russow V. 1880. Die Ornis Ehst-, Liv- und Curland's mit besonderer Berücksichtigung der Zug- und Brutverhältnisse. Dorpat: H. Laakmann's Buch- und Steindruckerei, 216 S.
- Schweder G. 1894. Die Wirbeltiere der baltischen Gouvernements. *Korrespondenzblatt des Naturforschender Vereins zu Riga* 37: 1–33.
- Stīpniece A. 1993. Ziemeļošie ūdensputni 1993. Atskaite dalībniekiem, 2 lpp.
- Stīpniece A. 1994. Ūdensputni 1994. gada janvārī. Atskaite dalībniekiem, 2 lpp.
- Strazds M. 2007a. Piezīmes par noteikšanas kļūdām un pārdomas, kā ar tām tikt galā. 1. daļa. *Putni dabā* 2007/1: 14–17.
- Strazds M. 2007b. Par gaigalām, kas ligzdo uz zemes... Otrā daļa. *Putni dabā* 2007/2–3: 44–47.
- Strazds M., Priednieks J., Vāverinš G. 1994. Latvijas putnu skaits. *Putni dabā* 4: 3–18.
- Šulcs A. 1960. *Sula bassana* L. – jauna putnu suga Latvijas PSR faunā. Grām.: Latvijas putnu dzīve. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 221.–222. lpp.
- von Transehe N. 1965. Die Vogelwelt Lettlands. Hannover-Doehren: Verlag Harro von Hirschheydt, 229 S.
- Vāverinš G. 1992. Latvijas ziemojošo putnu izplatība un skaits. Diplomdarbs. Latvijas Universitāte, 88 lpp.
- Виксне Я. А. 1963. Зимовка водоплавающих птиц на некоторых водоемах Латвии. *Орнитология* 6: 345–354.
- Виксне Я. 1983. Клуша (*Larus fuscus* L.). В кн.: Птицы Латвии. Территориальное распространение и численность. Рига: Зинатне, 102 с.
- Зарудный Н. А. 1910. Птицы Псковской губернии. *Записки Императорской Академии Наук по физико-математическому отделу* 25(2): 1–182.
- Столбов И. А. 1981a. Видовой и количественный состав орнитофауны оза Греблюкалнс. *Природа и музей* 1: 60–66.
- Столбов И. А. 1981b. Птицы оза Греблюкалнс и его ближайших окрестностей. В кн.: X Прибалтийская орнитологическая конференция. Тезисы докладов. Том 1. Рига: 62–64 с.
- Тауриньш Э. Я., Вилкс К. А. 1949. Список орнитофауны Латвийской ССР. *Охрана природы* 9: 52–73.

Summary

On some historical bird records /Ruslans Matrozis/

The article analyses historical ornithological literature and other sources about five bird species in the territory of modern-day Latvia, for which there are doubts about the correctness of species identification or the assignment of a certain status. The analysis deals with nesting cases of the Northern Hawk-owl *Surnia ulula*, the Rough-legged Buzzard *Buteo lagopus* and the Red-footed Falcon *Falco vespertinus* in the 19th–20th century, observations of the Northern Gannet *Morus bassanus* in 1958 and mass wintering of the Lesser Black-backed Gull *Larus fuscus* in the 20th century. According to the author's opinion, the nesting cases of the Northern Hawk-owl in northern Latvia at the end of the 19th century do not raise doubts, because this species is quite easy to identify in a field and at that time nesting was observed also in the territory of modern-day Estonia. As for the publications on the nesting of the Rough-legged Buzzard and the Red-footed Falcon, there are suspicions that the species or their breeding status might not be determined correctly. A publication describing sightings of the Northern Gannet in two inland locations in August 1958 also raises doubts about the correct identification of the species. The reports of mass wintering of the Lesser Black-backed Gull, which mostly spends winters in East African countries, apparently were cases of erroneous species identification in field conditions due to the lack of knowledge and experience, as well as short-range optics.